

Шалдаїсова Г. В.,

аспірант кафедри загального мовознавства
Луганського національного університету імені Т. Г. Шевченка

СЛОВСПОЛУЧЕННЯ І СИНТАГМА, ЇХ СФЕРИ ТА ФУНКЦІЇ

Анотація. У статті висвітлюється питання про словосполучення та синтагму, їх природу, сутність, сферу функціонування та призначення. Дається критична оцінка науковим поглядам на проблему словосполучення в українській, російській та інших мовах. Набувають подальшого розвитку тези акад. Л. В. Щерби щодо проблеми синтагми.

Ключові слова: мова, мовлення, одиниці мови, одиниці мовлення, словосполучення, синтагма, функції.

Постановка проблеми. До теперішнього часу, незважаючи на досить тривалий період вивчення, словосполучення розуміється та інтерпретується синтаксистами по-різному. Вчені до сих пір не розібрались, де закінчується сфера мови як загальної для всіх носіїв кодової системи узагальнених одиниць і починається сфера мовлення, яка являє собою абсолютно іншу якість, коли узагальнений мовний матеріал перетворюється на конкретні мовленнєві одиниці з конкретним, ситуативним значенням. Мовлення починається там, де узагальнена одиниця мови набуває конкретне, тобто мовленнєве, значення, яке передається її конкретною формою.

Можна точно назвати мінімальну одиницю мови, але лінгвісти ще не визначили, що являє собою мінімальна структурно-змістова мовленнєва одиниця і чи співвідноситься вона з будь-якою мовною одиницею. Одні синтаксисти бачать таку одиницю у члені речення, тобто у синтаксичній формі слова, як мініимальному структурно-змістовому матеріалі при утворенні та організації мовлення. Інші знаходять її в словосполученні, вважаючи, що словосполучення (як форма розповсюдження слова) поряд зі словами є мінімальними готовими будівельними компонентами мовлення. А деякі основною мовленнєвою одиницею називають речення.

Проблема словосполучення є актуальною для сучасного синтаксису. На протязі багатьох десятиліть вона викликає полеміку з різних питань. Чи реально існує така синтаксична одиниця, як словосполучення, чи це всього лише гіпотетична структура, доречна при вивченні мови, свого роду інтерполяція в системі мовних одиниць, а точніше – *методичний прийом*, широко використовуваний в процесі вивчення лінгвістичної науки? Якщо така наука існує – які її найважливіші ознаки? Як встановити її статус? Яка її сфера – мовна чи мовленнєва? У чому її граматична природа і змістова сутність? У чому її призначення і які її конкретні функції?

Якщо це самостійна синтаксична одиниця мови, у неї обов'язково повинна бути мовленнєво організуюча функція. Отже, мета дослідження – визначити, чи дійсно словосполучення являє собою особливий номінативний мовний матеріал, який, як стверджують сучасні лінгвісти, поряд із словами, використовуються в якості готових одиниць для побудови речень.

Виклад основного матеріалу дослідження. При вивченні мови ми часто звертаємося до словосполучень. Наприклад, в *лексикології*, звертаючись до словосполучення, з'ясовуємо конкретне значення слова, коли словосполучення можна визначи-

ти як *прийом*, сприяючий уточненню значенню багатозначного слова. В *морфології* також маємо справу із словосполученням, коли говоримо про аналітичні форми слова. В цьому випадку словосполучення є *способом* утворення структурно особливих форм, які складаються з двох і більше слів, що характерно для багатьох мов. У синтаксисі на основі словосполучення вивчаються сполучні особливості слів з урахуванням їх сполучуваності за змістом і частинами мови, з'ясовуються різновиди їх граматичного зв'язку, засоби зв'язку, визначаються різні синтаксичні відносини, які виникають між словами, що поєднуються. При цьому про словосполучення говорять, як про типовий прийом, зразок, схему, на підставі якого слова поєднуються в синтаксичні структури, але водночас стверджують, що це – готова номінативна одиниця, яка поряд зі словами використовується для побудови речень. З одного боку, говориться про найрізноманітніші можливі поєднання слів, побудованих за існуючими зразками і моделями, з іншого боку, стверджується, що це – *«готова номінативна одиниця»*.

Як бачимо, з одного боку, словосполучення постає в якості досить важливої одиниці, насамперед *метамовної*, з іншого – воно має різне осмислення, різні тлумачення, викликаючи часті дискусії з багатьох питань. Це свідчить про те, що вчені по-різному розуміють і тлумачать його *сутність і статус, граматичну природу*, по-різному кваліфікують його *основні і акцидентальні ознаки, сферу існування, загальне призначення і його конкретні функції*.

Вивчення словосполучення у вітчизняній науці має довгу історію. До XIX ст. мовознавці вважали словосполучення основною одиницею синтаксису (М. В. Ломоносов, А. А. Барсов та ін.). З початку XIX ст. увага синтаксистів перемикається із словосполучення на речення (А. Х. Востоков, Ф. І. Буслав та ін.). Наприкінці XIX ст. інтерес до словосполучення відроджується. Дослідники вважали, що речення не тільки центральна, самостійна, але й самодостатня синтаксична одиниця, якою воно не є насправді.

Речення вважали мовною одиницею, не замислюючись над тим, що вже самим фактом свого існування воно вказує на сферу мовлення.

В даний час існує п'ять точок зору на словосполучення. *Перша* належить Фортунатову і його учням. На їх думку, в синтаксисі в якості основної одиниці існує словосполучення, а речення – всього лише різновид словосполучення, так зване закінчене словосполучення, його предикативний варіант. Тобто словосполучення в даній інтерпретації – будь-яке змістова і граматичне об'єднання слів в мовленні незалежно від об'єму і характеру цього об'єднання – таке, що містить просте речення, будь-яке складне, цілу групу речень, або таке, що складається з поєднання двох і більше граматично пов'язаних знаменних слів. У цьому випадку навіть деякі тексти – різні парадокси, анекдоти, афоризми, прислів'я і інші мовленнєві твори короткого жанру – є словосполученнями.

Згідно з другою точкою зору, словосполучення являє собою слова, пов'язані за змістом і граматично в межах речення – у вигляді сурядного, підрядного або предикативного зв'язку. Ця точка зору близька до фортунативської, але, відповідно до неї, словосполучення обмежується реченням і виступає в якості його складової структурної і змістової частини. В окремих випадках воно може збігатися за об'ємом з реченням. Ці відмінності, на нашу думку, принципові і змушують виділити дану точку зору в окрему наукову позицію.

Третю точку зору на словосполучення можна визначити як лексикологічну, вона належить В. В. Виноградову, його учням та послідовникам (Н. Ю. Шведова, О. Б. Сиротинина та ін.). Інтерпретація словосполучення у В. В. Виноградова, яку він надає в статті «Питання вивчення словосполучень» [2, с. 231–253], досить суперечлива, непослідовна і будується на лексикологічних принципах. На думку Виноградова, словосполучення – це «способи поєднання слів», які відображують «правила сполучуваності слів і форм слів» [2, с. 231], це ті граматичні єдності «которые, возникая из сочетания слов по законам или правилам данного языка, выражают в составе предложения единые, хотя и расчленённые значения» [2, с. 231].

В. В. Виноградов відводить словосполученням такі призначення і функції – бути номінативним матеріалом для побудови речень.

Четверта точка зору (В. А. Белошапкова, Н. А. Гвоздев та ін.) відображає проміжну позицію. Її представники виділяють сурядні і підрядні словосполучення.

П'яту точку представляють В. Н. Мигиріч, Ю. В. Фоменко та інші вчені, на думку яких такої самостійної синтаксичної одиниці, як словосполучення, взагалі немає.

Таким чином, синтаксисти шукали словосполучення всюди: в системі мови в якості готової самостійної одиниці, яка співвідноситься із словом, в реченні, а деякі з них, ще навіть не знайшовши його, намітили рамки, в які намагалися його упакувати.

По відношенню до речення, як реальній мовленнєвій одиниці, словосполучення є історично вторинними, на що звертав увагу ще А. А. Шахматов. Спочатку існували мова як арсенал знаменних одиниць і мовлення, а потім з'явилася наука про ці одиниці. Синтаксично пов'язані слова почали виокремлювати із речення, назвали словосполученням і зробили висновок, що саме з них побудовано речення. Так що історично словосполучення як лінгвістична категорія вторинно по відношенню до речення. А речення вторинні по відношенню до тих мовленнєвих одиниць, із поєднання яких воно дійсно з'явилося. На думку Л. В. Щерби, будь-яке речення будується із синтагм і в такому напрямку:

Синтагми (як структурно-змістові мовленнєві одиниці) – *речення* (як предикативні мовленнєві одиниці) – *текст* (як завершена мовленнєва одиниця).

Словосполучення, як синтаксичні структури, взагалі не належать до сфери мови. Сформована різноманітність теоретичного тлумачення словосполучення вказує на те, що як лінгвістична одиниця воно практично не грає істотної ролі у загальному функціонуванні мови, а його наукове вивчення має виключно загальнотеоретичний характер. Це – гіпотетична одиниця з метамовною функцією. Саме тому й можливе існування таких різних, навіть суперечливих його розумінь і тлумачень.

Існує три рівня лінгвістичного відображення світу: *лексичний* (узагальнений), *синтагматичний* (фрагментарний,

який відображається конкретно), і *текстовий* (детально пояснювальний). Лексичний арсенал мови являє собою перший рівень мовної картини світу, максимально охоплює оточуючу дійсність, але не абсолютно всю, а тільки актуальну для народу, носія даної мови, його життя, адекватну його знанням, поточній свідомій діяльності та найближчих усвідомлених перспектив розвитку. Вона представлена у вигляді словника мови народу. До неї також відносяться всі ті випадки, коли формально ми маємо справу не зі словом, а із поєднанням декількох слів, однак таке поєднання лексикалізується, виконуючи функцію окремого слова. Або воно є складовим номенклатурним найменуванням (наприклад, *білий греб*, *fish story* та ін.).

Синтагматичний рівень конкретизує світ, який має своє відображення в мові. Ступінь узагальнення різко знижується. Світ в цьому випадку представлений конкретно, але лише в незліченних фрагментах. Саме цією якістю цей рівень відрізняється від текстового, фрагменти якого характеризуються єдністю, тематичною, змістовою, інтонаційною і структурною завершеністю. Текстовий рівень сприяє відображенню світу у русі і безперервній зміні. З точки зору пізнання це найвищий лінгвістичний рівень, який представляє людині відносно повні на певний період розвитку людства знання про світ. Дана лінгвістична картина світу представлена у вигляді сукупності всіх текстів кожної мови. Речення ж – проміжна структурно-змістова ланка між синтагмою і текстом.

Словосполучення і синтагма – одиниці переходу від словесної до текстової картини світу. У зв'язку з цим представляються досить важливими природа, граматична сутність, сфера використання і функції цих одиниць. На підставі цього ми можемо чітко встановити їх реальний статус.

Звертаючись до словосполучень як мовних одиниць ми змушені відмітити, що їх всіх можна представити у вигляді чотирьох різновидів. До першого відносяться ті, що є номенклатурними найменуваннями реалій, предметів, понять. Вони часто є термінами (*загальне мовознавство, органічна сполука, level switch*). Це поряд із словами об'єктивно існуючі в якості готових одиниць лексичні або, точніше, лексикалізовані складові номінативні одиниці.

До другої групи можна віднести також лексикалізовані складові структури: фразеологізми (*тримати камінь за пазухою, біла ворона, to be ill at ease*). Словосполучення цих двох груп поєднує те, що вони є еквівалентними слову і в мовленні дійсно не утворюються, а використовуються в якості готових одиниць. Тому їх і називають лексикалізованими. Подібно до слова, вони виступають в якості одного члена речення (*буду чистати, must be done*).

І, нарешті, четвертий різновид – власне синтаксичні словосполучення (*цікава книга, найкращі зі студентів, a great deal of*). Це найпоширеніший різновид словосполучень, можна сказати, потенційно незліченний у кожній мові. Саме вони, являючи собою можливі метаструктури в сфері мови, поряд з іншими синтаксичними одиницями є об'єктом вивчення синтаксису. Саме завдяки їм і досягаються кожним носієм конкретної мови національні особливості поєднання слів, а також синтаксичні зв'язки і відношення між словами.

Речення з'являються в процесі мовленнєвої діяльності при вираженні конкретних результатів мислення. Але реальною мінімальною мовленнєвою одиницею є синтагма, основна ознака якої – структурна і змістова конкретність. Словосполучення певною мірою можна співвіднести із синтагмою, але це різні

одиниці, відносяться вони до різних сфер, а головне – у них різні функції: у словосполучення – метамовна, у синтагми – мовленнєво організуюча. Мовлення не є сферою словосполучення. Щоб встановити сферу словосполучення, треба встановити його природу, сутність і функцію. Під природою словосполучення розуміється його походження, частиномовна належність слів, які входять до його складу, а також засоби зв'язку його компонентів. Під сутністю розуміються його головні ознаки: граматичне значення і характер змісту. І, нарешті, функція словосполучення припускає з'ясування того, з якою метою воно створене, де функціонує і чому слугує.

Висновки. Словосполучення – штучна, теоретична, узагальнена метамовна одиниця, призначена для вивчення особливості синтаксичного зв'язку слів, засобів синтаксичного зв'язку, з'ясування усіх можливих видів синтаксичних відносин між словами. Все це потрібно для формування знань, розвитку умінь та навичок побудови у своєму мовленні синтагм як мінімальних структурно-змістових одиниць мовлення (тексту). Сфера його функціонування – система мови. Його призначення – сприяти носіям мови в оволодінні встановлених у мові правил і способів поєднання слів – для подальшої успішної мовленнєвої діяльності при формуванні конкретних синтагм.

Література:

1. Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис / В. А. Белошапкова. – М. : Наука, 1977. – 248 с.
2. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике / В. В. Виноградов. – М. : Правда, 1975. – 560 с.
3. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык / А. Н. Гвоздев ; изд. 3-е. – М. : Наука, 1968. – Ч. II. – 344 с.
4. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский ; изд. 7-е. – М. : Наука, 1956. – 511 с.
5. Русская грамматика. Т. II : Синтаксис. – М. : Наука, 1980. – 709 с.
6. Шмелёв Д. Н. Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке / Д. Н. Шмелёв. – М. : Наука, 1976. – 150 с.

Шалдаисова А. В. Словосочетание и синтагма, их сферы и функции

Аннотация. В статье освещается вопрос о природе, сущности и сфере функционирования словосочетания и синтагмы. На материале русского, украинского и некоторых других языков дана критическая оценка существующим точкам зрения на проблему словосочетания. Развиваются мысли акад. Л. В. Щербы о синтагме.

Ключевые слова: язык, речь, единицы языка, единицы речи, словосочетание, синтагма, функции.

Shaldaisova A. Word-combination and syntagma, their functioning field and purpose

Summary. The article deals with the issue of word-combination and syntagma essence, their functioning field and purpose is highlighted. The critical point of view to different scientific opinions on the word-combination problem is presented on examples of Ukrainian, Russian and other languages. Academician Shcherba's ideas about syntagma are developed further.

Key words: language, speech, language units, speech units, word-combination, syntagma, functions.